

Владислав ЄГОРОВ,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук та історії
Київського національного університету будівництва і архітектури
(Київ, Україна) *egorov.1977@email.ua*

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА КУЛЬТУРА У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. І. КОСТОМАРОВА ТА В. Б. АНТОНОВИЧА

На основі дореволюційної, радянської та сучасної історіографії в статті розглядаються публіцистична спадщина та уявлення відомих вчених другої половини XIX ст. М. І. Костомарова (1817–1885) та лідера українوفілів Наддніпрянщини, проф. Університету Св. Володимира В. Б. Антоновича, про перспективи розвитку української мови та літератури в умовах російської імперської політики. В частині досліджень про спадщину цих знаних діячів другої половини XIX ст. в Україні, зокрема М. І. Костомарова негативну оцінку отримала його федеративна теорія, уявлення про безкласовість українців, котрих він нібито протиставляв росіянам, а, також, його наміри замиритися з мовною та культурною політикою імперського уряду, що М. І. Костомаров викладав в численних публіцистичних виступах. Водночас, зміст публіцистики вченого визнають таким, що сприяв розгортанню українського національного руху.

В статті зазначено, що поза відомих історичних творів М. І. Костомарова, важливими були публіцистичні твори, котрі містили розлогі характеристики літератури та культури українського народу, їхнє співіснування з тодішньою російською культурою та обґрунтування їхнього права на існування.

В статті також розглядається стан вивчення вказаної проблеми у публіцистичній спадщині відомого українського історика, джерелознавця, лідера українوفільства другої половини XIX ст. В. Б. Антоновича (1834–1908). Він приділив значну увагу стану розвитку української літератури та мови, а також, впливу російської культури на українську культуру та мову, котрий оцінював як негативний.

В статті наголошується, що ці оцінки В. Б. Антоновича, слід розглядати у зв'язку з його громадсько-політичною діяльністю поза Російською імперією, котра була пов'язана з бажанням окреслити та закріпити окремішність українського народу, його культуру та літературу що мало прояв у виданні публіцистичних статей на території Галичини у складі Австро-Угорської імперії. Ці статті В. Б. Антоновича були спрямовані проти зазіхань та спроб впливу польського та російського табору на збереження та поширення свого впливу в українських землях. Водночас, у маловідомій публіцистиці що готувалась для обґрунтування перегляду обмежень української літератури та культури у 1880, 1904 рр. В. Б. Антонович здебільшого окреслював причини негативної оцінки українства в російських «патріотичних» колах імперії, звертаючи увагу на відсутність шкідливого змісту в діях українوفілів, зважаючи на природні процеси формування української культури та мови.

Ключові слова: *М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, українська мова, українська культура, публіцистична спадщина, Св Письмо, українوفіли, освіта народною мовою, громади, український національний рух.*

Vladyslav EGOROV,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science and History
Kyiv National University of Construction and Architecture
(Kyiv, Ukraine) *egorov.1977@email.ua*

UKRAINIAN LANGUAGE AND CULTURE IN THE PUBLICISTIC LEGACY OF M. I. KOSTOMAROV AND V. B. ANTONOVICH

Drawing on pre-revolutionary, Soviet, and contemporary historiography, this article examines the journalistic legacy and views of prominent scholars of the second half of the 19th century: M. I. Kostomarov (1817–1885) and the leader of the Ukrainian nationalists in the Dnieper region, Prof. V. B. Antonovich of St. Vladimir's University, regarding the prospects for the development of the Ukrainian language and literature under the conditions of russian imperial policy. In studies of the legacy of these prominent figures of the second half of the XIX th century in Ukraine, particularly M. I. Kostomarov, his federalist theory has been criticized, as have his notions of the classlessness of Ukrainians – whom

he allegedly contrasted with Russians – and, his intentions to come to terms with the linguistic and cultural policies of the imperial government, which M. I. Kostomarov articulated in numerous journalistic writings. At the same time, the content of the scholar's journalistic writings is recognized as having contributed to the development of the Ukrainian national movement.

The article notes that, in addition to M. I. Kostomarov's well-known historical works, his journalistic writings were also significant; these contained detailed descriptions of the literature and culture of the Ukrainian people, their coexistence with contemporary Russian culture, and a justification of their right to exist.

The article also examines the state of research on this issue in the journalistic legacy of the renowned Ukrainian historian, source scholar, and leader of the Ukrainian nationalist movement in the second half of the XIX th century, V. B. Antonovich (1834–1908). He devoted considerable attention to the development of Ukrainian literature and language, as well as to the influence of Russian culture on Ukrainian culture and language, which he viewed as negative.

The article emphasizes that these assessments of V.B. Antonovych should be viewed in the context of his socio-political activities outside the Russian Empire, which were linked to his desire to define and consolidate the distinctiveness of the Ukrainian people, their culture, and literature – a desire that manifested itself in the publication of journalistic articles in the territory of Galicia within the Austro-Hungarian Empire. These articles by V. B. Antonovich were directed against the encroachments and attempts by the Polish and Russian camps to preserve and expand their influence in Ukrainian lands. At the same time, in a little-known series of essays prepared to justify the revision of restrictions on Ukrainian literature and culture in 1880 and 1904, V.B. Antonovich largely outlined the reasons for the negative assessment of Ukrainian identity in the Russian “patriotic” circles of the empire, drawing attention to the absence of harmful content in the actions of Ukrainian nationalists, given the natural processes of the formation of Ukrainian culture and language.

Key words: *M. I. Kostomarov, V. B. Antonovich, Ukrainian language, Ukrainian culture, journalistic legacy, Holy Scripture, Ukrainian nationalists, education in the vernacular, communities, Ukrainian national movement.*

Постановка проблеми. Проблема відродження історичної пам'яті, розвитку української мови, літератури, зокрема у сфері освіти на сучасному етапі потребують аналізу теоретичного і практичного змісту текстів науково-публіцистичних виступів знаних українських суспільних діячів, вчених доби національного відродження в Україні та їх опонентів другої половини XIX – початку XX ст. Вони є свідченням творення національно-культурного образу українців як народу з тривалою історією розвитку на тлі аналогічних процесів у його історичних сусідів. В цьому полягав перший етап становлення українського національного руху у XIX ст. В цей час українська мова робила перші кроки як мова початкової освіти, на тлі того, що українофілами та проросійським табором, обґрунтовувалися потреби/непотреби освіти для українського простолюдю його мовою. Особливого значення в цей період набула публіцистична боротьба що точилася з приводу цієї проблеми. Активними учасниками цього часу в різні періоди були знаний історик (зокрема й українського козацтва) М. І. Костомаров, а, також, один з засновників українофільства на Наддніпрянщині проф. Київського Університету Св.Володимира В. Б. Антонович. Вони у своїх чисельних публіцистичних виступах сформулювали систему аргументів на користь використання української мови в освітній сфері, а також, обґрунтовували право на розвиток української літератури та культури загалом. Стан дослідження цієї проблеми в науковій літературі та зміст положень публіцистики М. І. Костомарова та В. Б. Антоновича є об'єктом уваги даної статті. Саме в публіцистиці М. І. Кос-

томарова та В. Б. Антоновича виявилася система аргументів на користь підтримки освіти українською мовою та української культури, критики урядової політики, що протягом десятиріч було авторитетним словом для українського загалу цієї доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публіцистика М.І. Костомарова 1860 -х початку 1880-х рр. вже в час своєї появи привернула увагу М. П. Драгоманова, котрий зосередив увагу на невдалих спробах історика видати Біблію українською мовою, примирливому тоні його виступів і статей, котрий був сприйнятий М. П. Драгомановим як спроби замиритися з офіційними колами тодішньої імперії з метою послаблення тиску на українську мову, що тільки шкодило авторитетові М. І. Костомарова (Драгоманов, 1901: 16, 25; Грушевський, 1928: 17, 19). Пізніше, М. С. Грушевський оцінював його як «ідеолога українського національного руху», активного громадського діяча (Грушевський, 1925: 3-12).

В розвідках 20-х років XX століття, було зосереджено увагу на обмеженості інтересів М. І. Костомарова долею слов'ян, вченому закидалась відірваність від конкретних справ, як представника декласованої інтелігенції та замкненого у своєму кабінеті мрійника (Гермайзе, 1925: 79-87).

Його публіцистичну спадщину в цю добу також розглядали досліджуючи публікації та ідеологію відомого українофільського журналу «Основа», де аналізували й полемічні статті М. І. Костомарова, як одного провідних авторів часопису, котрий формував освітню програму, котру пропонував часопис (Бернштейн, 1959).

Спеціальна увага постаті вченого була приділена в 1960-х рр. радянської (Яремчук, 2008: 74, 76). В цей час визнавалася значною визнали роль М. І. Костомарова у обстоюванні самобутності української літератури, мови, що є мовою народу з своєю історією. Він шукаючи шляхів покращення життя народу, схилявся до компромісів українського освітнього руху з урядом, тому став автором тези про українську мову «як мову домашнього вжитку». (Шабліовський, 1967: 5-33; Шип, 1995:75; Пінчук, 1995: 94-107).

Увагу дослідників привертало увагу й тривалі співробітництво вченого з періодичними виданнями після 1862 р., особливо його участь у заснуванні та виданні «Вісника Європи» (з 1865 р.), оскільки частина виступів М. І. Костомарова в столичній періодиці з'являлися як відповіді на закиди опонентів в українофільському питанні (Кіян, 1990: 66-67).

В сучасних розвідках рух за відродження національної мови визначають як творення етнонаціональної свідомості, уявлень про походження, історію та вживання спільної назви, до чого був причетний М. І. Костомаров в 1860-1880-х рр. Отже, вченого оцінюють як активного провідника й створювача змісту української національної ідеї в науково-публіцистичній та художній творчості (Сарбей, 1994: 31-37; Козачок, 2004: 216-218).

Слід зазначити, що дослідження наукової та громадсько-політичної спадщини В. Б. Антоновича вже знайшло увагу українських дослідників. Так, О. Кіян здійснив огляд історіографічного здобутку про діяльність В. Б. Антоновича у радянській та діаспорній історіографії. Однією з важливих тем уваги дослідників діаспори стала теза В. Б. Антоновича про бездержавність українського народу, на чому наголошував відомий історіограф Д. Дорошенко. Проте, на думку дослідника, в оцінці спадщини вченого було здійснено спотворення його позиції, оскільки В. Б. Антонович виступав проти держав централістсько-бюрократичного складу, котрі гнобили українців, що й формувало їхнє ставлення до держави. Цю думку також підтримували О. Оглобин, котрий вказував що вчений звертав увагу на заперечення українським народом чужого державного ладу та Л. Винар, котрий, зважаючи на досвід державного будівництва українського народу у 1917–1920 рр., а також початку 1940-х рр. були змушені визнати слушність таких оцінок вченого.

О. Кіян також прослідкував еволюцію ставлення до спадщини та громадської діяльності В. Б. Антоновича, котре змінювалось від 1920-х–30-х роках паралельно з посилення боротьби з буржуазним націоналізмом (Кіян, 2011: 216-217, 223).

Певний час ще наприкінці 1920-х рр. вченого ще визнавали діячем українського національного відродження, а згодом, починаючи з 1930-х й до 1980-х рр. представники радянської української історіографії поширювали критику доробку вченого як представника буржуазного націоналізму (Кіян, 2011:218,223).

У працях сучасних українських дослідників громадського руху було також проаналізовано обставини появи заборони українофільства у 1876 р. й записки лідера українофілів В. Б. Антоновича до комісії сенатора О. О. Половцева про українську мову, звернення історика української літератури В. П. Науменка (1896 р.) до влади щодо скасування Емського указу (1876), освітня програма діяльності громадівців, заходи щодо створення українського правопису, видання часопису «Основа». (Савченко, 1928: 63, 372, 376; Палієнко, 1998: 68-69, 74; Світленко, 1998: 19, 22, 24; Антонович, 1998: 41,4 2; Єгоров, 2023: 29-34).

Завдання статті. Отже, на наш погляд, варто звернутися до аналізу конкретного змісту публіцистики вчених в котрій було відображено проблему існування, розвитку української мови та культури у період другої половини ХІХ ст., зважаючи на особливості умов та причин, що спонукали авторів до написання публіцистичних статей в періодиці поширеній на території України цієї доби. Важливим доповненням в осягненні цієї проблеми є наявні чисельні видання епістолярної спадщини вчених та значна кількість архівних матеріалів, зокрема особистого та ділового листування.

Виклад основного матеріалу. Українська культура та доля української мови в публіцистичній спадщині М. І. Костомарова чи не вперше були відображені у його статтях часопису «Основа». В статтях про викладання українською в шкільних закладах (1862, 1871 рр.), у зверненнях до Харківської громади вчений розглядав цю проблему з точки зору збільшення рівня освіченості українців (знищення забобонів), коли народ візьме смак до читання, а українська мова освіти може зробити для українців доступними досягнення світової культури. Він же наголошував, що в рамках Російської імперії теза про те, що розвиток народних мов веде до розриву зв'язку між народами не є вірною, оскільки якщо влада буде сприяти цьому розвитку, їхні носії будуть задоволені. Цю думку вчений наголошував у 1862-1863 рр. а також, у листах до письменника І. У. Палімпсестова (ІР НБУВ, Ф. 3., спр. 4087, арк. 1; Костомаров, 1994: 314-325; Гончар, 2002: 202-239; Барвінський, 1918: 90). Водночас, як убачав історик, особливого зна-

чення у справі просвіти було поширення текстів Св. Письма українською (Костомаров, 1994: 331-336; ІР НБУВ, Ф. 22., спр. 172, арк. 1).

В 1863 р. з'явилася заборонена цензурою стаття вченого «Український сепаратизм» де М. І. Костомаров відкидав обвинувачення в сепаратистських настроях оскільки він ніколи «...не...проповідував цього». Цю думку він поширював й у 1870-х рр. (Єгоров, 2010: 43). Водночас, М. І. Костомаров, окреслюючи ареал заселений українцями та розкриваючи тему видання українських книжок зазначав що «...й на мову південноруську (українську) ми дивимось як на мову, що належить виключно відомому краю, як спосіб виразу спільний для усього південноруського племені...». На час статті, на думку М. І. Костомарова, відбувався процес зближення «південноруського племені з великоруським» через розвиток залізниць (Костомаров, 1928: 193-196; Костомаров, 1925: 67). Слід наголосити, що у статтях 1870-х–першої половини 1880-х рр. про українську літературу, мову, українофільство вчений підкреслював тезу, що вивчення української мови та отримання початкової освіти українською – запорука вивчення і російської мови. (Костомаров, 1928: 295). В цей період М. І. Костомаров зазначав, що українська мова, котра може бути поширена як мова «домашнього вжитку». Це у XIX столітті є природнім, оскільки загальною тенденцією є потяг до злиття мови книжної і мови народної, що вплинуло на появу літературних творів Малоросії (отже української літератури). Водночас, мова може розвиватися тільки з розвитком суспільства, котре нею розмовляє, й «... як би не полюбляли освічені малороси мову свого народу, як би не намагалися скласти з ним єдине ціле ... слід визнати... що мова простолюду Малоросії... не їх мова» (Єгоров, 2010: 37-51; Костомаров, 1928:289-298).

Співіснування російської та української мов М. І. Костомаров розглядав як наріччя, котрі існували у Німеччині та Франції, оскільки «...в такому становищі знаходиться й малоруське наріччя, якщо у нього не буде перешкод для розвитку, все ж таки воно не може бути нічим крім того, чим є». В цих тезах, як і на початку 1870-х рр., М. І. Костомаров спробував виступити проти асиміляційних заходів урядових кіл зважаючи на сумнівні наслідки освіти російською мовою. (Костомаров, 1994: 325).

Як зазначали сучасники, М. І. Костомаров скептично ставився до природного зацікавлення малоросів своїми проблемами мови (Єгоров, 2010: 37-51). Водночас, він звернувся до знамого славіста О. О. Котляревського з проханням

написати статтю вчену, й довести, що «..южно-руське наріччя – є самобутня мова, а не органічна суміш російської з польською» (ІР НБУВ, Ф. 10., спр. 16935-16936, арк. 1-2). Вчений також відкидав звинувачення початку 1860-х рр., що українофільство-це польська інтрига. (Ці статті склалися з надією на скасування, як він вважав варварських урядових заборон 1876 р., коли відбулася відставка реакційного міністра освіти російського імперського уряду Д. А. Толстого 1880 р.) (Єгоров, 2019: 26-31; Бухбіндер, 1928: 75). М. І. Костомаров в цей час сподівався «замирити» українофільство з царським урядом та здійснити свої давні плани видати Св. Письмо українською. Проте, як зазначав М. П. Драгоманов, влада зміст цих виступів не сприйняла (Матеріали і замітки до історії життя і слова в Україні, 1895: 338-339). Згодом, терористами було вбито царя, а урядова політика зазнала реакційних змін. Гроші спеціального фонду на видання Св. Письма, котрі збирав М. І. Костомаров він передав імператорській академії наук на видання українського словника. В цей час П. О. Кулішем було підготовлено видання Нового Заповіту (1880), котрий М. І. Костомаров планував видати за дозволу Св. Синоду.

В цей період вчений продовжував стверджувати, що існування української культури зближить слов'янські народи, а любов до своєї мови не може бути перешкодою у поважному ставленні до своєї держави, що саме сприяє розвиткові мови. Поліцейських покарань, зокрема за спроби видати Св.Письмо українською, замало для того, щоб припинити українофільський рух, оскільки для цього «...слід проникнути вглиб суспільного ґрунту». (Киян, 1990: 67-68; Бухбіндер, 1929: 60-69; Костомаров, 1994: 333). Джерелом сепаратистських настроїв в ненадрукованому закінченні статті М. І. Костомарова «Про деякі особливості малоросійської мови» розглядалось те, що якщо у народу немає свободи розвитку своєї мови, він відчує національну образу. В цій статті М. І. Костомаров зазначав, що підтримка українським народом своєї мови відбувається через вроджену у людини прихильність до своєї мови та обшир простору де вона проживає. Появу ж малоруської (української) літератури М. І. Костомаров пов'язував з великим пісенним запасом, вироблених історичним життям переказів (ІР НБУВ, Ф. 86, спр. 29, арк. 1-2).

У 1880 р. було сформовано спеціальну урядову комісію представники котрої приїхали до Києва для вивчення питання про перегляд положень указу 1876 р. У зв'язку з цими подіями й з'явилися перші (окрім «Моєї сповіді» 1862 р.) обґрунтування окремішності української мови та

культури лідером українофілів, професором Київського Університету Св. Володимира В. Б. Антоновичем, котрий розглянув перелік претензій до українофілів у проектах записок (опублікованих значно пізніше від своєї появи) про використання української мови. У записці початку 1880-х рр. «Про українофілів та українофільство» вчений розглянув і проблему поступу (прогресу) (чи можливості його досягнення) як наслідку єдності всіх народів на території російської імперії, на чому наголошували українофоби. На його думку, висловлену за межами імперії у статті «Міністерство графа Д. А. Толстого» причиною появи указу 1876 р. було презирливе та підозріле ставлення імперського уряду до проблем просвіти в усій імперії. (Антонович, 1932: 147-150).

У відповідь на закиди видавця К. А. Говорського, котрий називав українців «російським народом» що проживає в Південно-Західній частині імперії, В. Б. Антонович як й в цей час М. І. Костомаров наголошував, що однією з рис історичної Московщини – нетерпимість до народних особливостей племен, що поєдналися, але не злилися з нею в єдиній державі. В. Б. Антонович зазначив, що така нетерпимість була невизнанням нового, або існуванням грубого інстинкту (Єгоров, 2019: 27; Барвінський, 1918: 90; Антонович, 1995: 150, 158).

На думку В. Б. Антоновича, поступ в житті українського народу був можливий саме у випадку визнання російським суспільством існування української мови та літератури, що могло дати змогу розвиватися цим явищам своїм життям (Антонович, 1995: 149; Єгоров, 2019: 27-31). Як й для М. І. Костомарова, для В. Б. Антоновича народний поступ був можливий коли знання моральних настанов, набувалися церковною проповіддю рідною мовою. Водночас, поступ був неможливий за умов навчання на нерідній мові, коли люди затримувались в своєму розвитку

(Костомаров, 1994: 333; Антонович, 1995: 154; Житецький, 1925: 68).

Отже, для В. Б. Антоновича природним було й заперечення тез українофобів (зокрема професора Київського Університету Св. Володимира Т. Д. Флоринського) про мовний сепаратизм на Галичині в процесі формування української літератури, здійсненні освіти українською на тлі його скептичного ставлення до цінності російської літератури, що було у змісті статті «Лист Подорожного» (Єгоров, 2019: 28; Єгоров, 2023: 29-34).

Висновки. Спроби реалізації українофілами своєї просвітньої програми від початку 1860-х рр. призвело до потужного спротиву польських та російських імперських кіл, викликали тривалу гостру полеміку щодо права української мови та літератури на існування. Урядові рішення 1863, 1876 рр. викликані наслідками польського антиросійського повстання та шовіністичними обвинуваченнями українофілів у сепаратизмі, численними доносами щодо діяльності українофілів на початку 1870-х рр. блокували будь-яку діяльність пов'язану з використанням української мови. В статтях, приватному листуванні, де розглядалися наслідки цього рішення М. І. Костомаров закликав уряд припинити ці обмеження, не заважати природному процесу, котрий може завершитись як розвитком української мови, або ж її зникненням, сподіваючись на зміни в урядовій політиці початку 1880-х. У своїх публіцистичних виступах ці сподівання поділяв й В. Б. Антонович Лідер українофілів приділяв значну увагу цій темі на території Австро-Угорщини й після посилення російської реакційної політики з 1881 р. у публіцистичних виступах 1880, 1888, 1889 рр. Під час перегляду у 1904 р. положень указу 1876 р. В. Б. Антонович знову відкрито звернувся до цієї теми з підібраними аргументами оскільки від 1860-х рр. просвітня програма українофілів не була реалізована.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В.Б. Міністерство графа Д.А. Толстого. Антонович В.Б. Повне зібрання творів К., 1932 Т. 1. С. 147-150.
2. Антонович В.Б. Про українофілів та українофільство. В.Б. Антонович Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори. К.:Либідь,1995. С. 135-143.
3. Антонович В.Б. Погляди українофілів. В : В.Б. Антонович Моя сповідь : Вибрані історичні та публіцистичні твори. К.: Либідь,1995. С. 143-153.
4. Антонович В.Б. «Три національні типи народні». Український історичний журнал. 2017. №3 С. 171-190.
5. Антонович М. З історії громад на рубежі 1850-1860-х рр. Київська старовина. 1998. №2. С. 28-49.
6. Барвінський О. Погляд М. Костомарова на задачі української інтелігенції й літератури. ЗНТШ. 1918. Т. 126-127. С. 81-103.
7. Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кін. 50–60 рр. ст. К., 1959. 216 С.
8. Бухбіндер Н. Листи М.І. Костомарова до О. М. Пипіна .Україна .Науковий двохмісячник українознавства. Київ, 1928.№4.С. 73-77.
9. Бухбіндер Н. Листи М. Костомарова до А Суворіна. За 100 літ Збірник матеріалів про громадське, культурне і літературне життя України ХІХ – початку ХХ сторіч. 1929.Кн. 4., Т. 30. С. 60-69.

10. Гермайзе О. М. І. Костомаров в світлі автобіографії. Україна. Науковий двохмісячник українознавства. Київ, 1925. №3. С. 79-87.
11. Гончар О.Т. У пошуках істини (з епістолярної спадщини М.І. Костомарова) Історіографічні дослідження в Україні. К.:НАН України. Ін-т.іст. Укр., 2002. Вип. 11. С. 202-239.
12. Грушевський М.С. З публіцистичних писань М. Костомарова. Науково-публіцистичні і полемічні писання М.І. Костомарова . К., 1928. С. 3-21.
13. Грушевський М.С. М. Костомаров і Новітня Україна. Україна Науковий двохмісячник українознавства. Київ,1925.№3. С. 3–20.
14. Драгоманов М.П. Микола Іванович Костомаров. Життєвий очерк. Львів,1901. 41 С.
15. Драгоманов М.П. Антракт з історії українофільства. Драгоманов М.П. Вибране. К., 1991. С. 204-233.
16. Єгоров В. В. Науково-публіцистична боротьба М. І. Костомарова проти антиукраїнської політики царизму (1860-ті – початок 1880-х рр.). Сторінки історії : збірник наукових праць «К.: Київ. політехн. ін-т». 2010. Вип. 31. С. 37-51.
17. Єгоров В.В. Ідейно-світоглядні основи обґрунтування М.І. Костомаровим національних та культурних особливостей українського народу (1830-1840 рр.). Гілея. Історичні Науки. Випуск 96. 2015. С. 443-452.
18. Єгоров В.В. Українська мова в народній освіті та проблема розвитку в публіцистичній боротьбі в українських землях 1860–1890-х рр. Гілея Історичні Науки. Випуск 140. 2019. С. 26-31.
19. Єгоров В.В. В.Б. Антонович і проблема впливу російської літератури на українську інтелігенцію. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2023. Вип. 61. Том 1. С. 29-34.
20. Житецький Г. Листування М.І. Костомарова з Харківськими громадянами про видання народних книжок. Україна. Науковий двохмісячник українознавства. Київ,1925. №3. С. 66-79.
21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського ,Ф. 3, спр. 4087, 1. арк.
22. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Ф.10., спр.1 6935-16936, 2 арк.
23. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського , Ф. 22, спр. 172, 1.арк.
24. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Ф. 86, спр. 29, 2арк.
25. Киян О.І. Співробітництво М.І. Костомарова в історичних журналах пореформеної Росії. Український історичний журнал.1990. №4. С. 63-73.
26. Киян О. Полеміка навколо наукової спадщини Володимира Антоновича в українській історіографії радянської доби. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Серія Історичні науки. Кіровоград: КДПУ ім. В.Винниченка.2001. Вип. 14. С. 214-224.
27. Козачок Я.В. Українська ідея з вузької стежки на широку дорогу.(Художня і науково-публіцистична творчість М.І. Костомарова) К., 2004. 352 С.
28. М. Костомаров в Петербурзькій громаді 1860 р. Україна. Науковий двохмісячник українознавства.Київ, 1925.№ 3 С. 66-68.
29. Костомаров М.І. З науково –публіцистичних і полемічних писань Костомарова: зібрані заходом Академічної Комісії української історіографії. К.:ДВУ, 1928. 315 с.
30. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. К.: Либідь, 1994. 384 с.
31. М. Костомаров : Віхи життя і діяльності. К.: «Вища школа», 2005. 543 с.
32. Матеріали і замітки до історії життя і слова в Україні. Життя і слово. Вісник літератури, історії, фольклору. Львів, 1895. Т. 3. С. 336-339.
33. Палієнко М. Стара громада у суспільному та науковому житті України (друга половина XIX – початок XX ст. Київська старовина. 1998. №.2. С. 49-84.
34. Пінчук Ю.А. М.І. Костомаров і його історіографічна концепція. Історична спадщина у світлі сучасних досліджень Величко, Маркович, Маркевич, Костомаров, Яворський. К., 1995. С. 94-107.
35. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860–1870-х років. К.: ДВУ, 1930. 414 с.
36. Сарбей В.Г. Розвиток української національної свідомості. Нариси з історії Українського національного руху. К., 1994. С. 31-37.
37. Світленко С. Українські громади другої половини XIX-початок XX ст.(особливості ідеології та діяльності). Київська старовина. 1998. №.2. С. 9-28.
38. Шаблювський Є. М.І. Костомаров, його життя і діяльність. Костомаров М.І. Твори К., 1967. Т. 1.С. 5-33.
39. Шип Н.А. Український національно-культурний рух в умовах антиукраїнської політики царизму. Нариси з історії Українського національного руху. К., 1994. С. 75-85.
40. Яремчук В. Образи історії Української історіографії в історичній науці України середини 1950-х – початку 1970-х років. Історіографічні дослідження в Україні. К.: НАН України. Ін-т. іст. Укр., 2008. Вип. 18. С. 59-88.

REFERENCES

1. Antonovich V.B.(1932). Ministerstvo hrafa D.A. Tolstoho [The Ministry of Count D.A. Tolstoy]. Antonovich V.B. Povne zibrannia tvoriv. K., 1. 147-150. [in Ukrainian].
2. Antonovych V.B., (1995). Pro ukrayinofiliv ta ukrayinofilstvo. [On Ukrainianophiles and Ukrainianophilia]. V.B. Antonovych Moja spovid' : Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory. Kyiv: Lybid, 135-143.

3. Antonovych V.B. (1995) Pohlyady ukrayinofiliv. [Views of Ukrainianophiles]. V.B. Antonovych Moya spovid': Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory. Kyiv: Lybid, 143–153. [in Ukrainian].
4. Antonovych V.B. (2017) «Try natsionalni typy narodni» [“Three National Folk Types”]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 3. 171-190. [in Ukrainian].
5. Antonovych M. (1998) Z istoriyi hromad na rubezhi 1850-1860-kh rr. [From the history of communities at the turn of the 1850s and 1860s]. Kyiv: starovyna. 2. 28-49. [in Ukrainian].
6. Barvinsky O. M. (1918). Pohliad M.Kostomarov na zadachi ukraïnskoï intelihtentsii y literatury [Kostomarov's view on the tasks of Ukrainian intellectuals and literature.] Zapysky NTSh, 126-127. 81-103. [in Ukrainian].
7. Бернштейн М.Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кін. 50–60 рр. ХХ ст. К., 1959. 216 С.
8. Bukhbinder N.(1928) Lysty M.I.Kostomarov do O.M.Pypina. [Letters from M.I. Kostomarov to O.M. Pipin]. Ukraina : naukovyi dvokhmisiachnyk ukraïnoznavstva, Kyiv, 4. 73-77 [in Ukrainian].
9. Bukhbinder N. (1929) Lysty M. Kostomarov do A. Suvorina [Letters from M. Kostomarov to A. Suvorin]. Za 100 lit Zbirnyk materialiv pro hromadske, kulturne i literaturne zhyttia Ukrainy XIX – pochatku XX storich. 4. 30. 60-69. [in Ukrainian]
10. Hermaize O.(1925)M.I.Kostomarov v svitli avtobiohrafii [M. I. Kostomarov in the light of his autobiography] Ukraina : naukovyi dvokhmisiachnyk ukraïnoznavstva, Kyiv, 3. 79-87. [in Ukrainian].
11. Honchar O.T. (2002) U poshukakh istyny (z epistoliarnoi spadshchyny M. I. Kostomarov) [In Search of Truth (from the epistolary heritage of M. I. Kostomarov)] Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini K.: NAN Ukrainy. In-t. ist. Ukr., 11. 202-239. [in Ukrainian].
12. Hrushevsky, M.S.(1925) M. Kostomarov i Novitnia Ukraina. [Kostomarov and Modern Ukraine]. Ukraina Naukovyi dvokhmisiachnyk ukraïnoznavstva, Kyiv, 3. 3-20. [in Ukrainian].
13. Hrushevskyi M.S. (1928) Z publitsychnykh pysan M. Kostomarov [From the journalistic writings of M. Kostomarov] Naukovo-publitsystychni i polemichni pysannia M. I. Kostomarov Kyiv, 3–21. [in Ukrainian].
14. Dragomanov M.P.(1901) Mykola Ivanovych Kostomarov Zhyttieviy ocherk [Mykola Ivanovich Kostomarov: A Biographical Sketch]. Lviv., 41 p. [in Ukrainian].
15. Drahomanov M.P. (1991) Antrakt z istorii ukraïnofilstva 1863-1872 [Interlude from the History of Ukrainianophilia], 1863–1872. Drahomanov M.P. Vybrane Kyiv.: «Lybid», 204-233. [in Ukrainian].
16. Yehorov V. V.(2010) Naukovo-publitsystychna borotba M. I. Kostomarov proty antyukraïnskoï polityky tsaryzmu (1860-ti – pochatok 1880-kh rr.). [M. I. Kostomarov's scientific and journalistic struggle against the anti-Ukrainian policies of tsarism (1860s – early 1880s).] Storinky istorii : zbirnyk naukovykh prats «K.: Kyiv. politekh. in-t». 2010. 31. 37-51. [in Ukrainian].
17. Yegorov V.V.(2015) Ideino-svitohliadni osnovy obhruntuvannia M.I.Kostomarovym natsionalnykh ta kulturnykh osoblyvosti ukraïnskoho narodu (1830-1840 rr.) [Ideological and worldview foundations of M.I. Kostomarov's justification of the national and cultural characteristics of the Ukrainian people (1830-1840)]. Gileya Historical Sciences. 96. 443-452. [in Ukrainian].
18. Yegorov V.V. (2019) Ukrainska mova v narodnii osviti ta problema rozvytku v publitsystychnii borotbi v ukraïnskykh zemliakh 1860–1890–kh rr. [The Ukrainian language in public education and the problem of its development in the journalistic struggle in the Ukrainian lands in the 1860s–1890s]. Gileya Historical Sciences 140. 26-31.[in Ukrainian].
19. Yegorov V.V. (2023) Antonovych i problema vplyvu rosiiskoi literatury na ukraïnsku intelihtentsiiu [V.B. Antonovich and the problem of the influence of Russian literature on the Ukrainian intelligentsia]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka ,Drohobych : Vydavnychi dim «Helvetyka», 61. 1. 29-34.
20. Zhytetskyi H. (1925) Lystuvannia M.I. Kostomarov z Kharkivskymy hromadianamy pro vydannia narodnykh knyzhok. [M. I. Kostomarov's Correspondence with Kharkiv Citizens Regarding the Publication of Folk Books] Ukraina. Naukovyi dvokhmisiachnyk ukraïnoznavstva. Kyiv,3.66-79. [in Ukrainian]
21. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I.Vernadskoho [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 3, Sp. 4087, 1 p.
22. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I.Vernadskoho [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine] F. 10., Sp. 16935-16936, 1 p.
23. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 22, Sp. 172, 1 p.
24. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 86, Sp. 29, 2 p.
25. Kyian O.I.(1990) Spivrobitnhytstvo M. I. Kostomarov v istorychnykh zhurnalakh poreformenoi Rosii [M. I. Kostomarov's contributions to historical journals in post-reform Russia] Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 4. 63-73. [in Ukrainian].
26. Kyian O.(2011) Polemika navkolo naukovoi spadshchyny Volodymyra Antonovycha v ukraïnskii istoriohrafii radianskoï doby . [Controversy surrounding the scientific legacy of Volodymyr Antonovych in Ukrainian historiography of the Soviet era.] Naukovi zapysky Kirovohrad'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka Serii Istorychni nauky . Kirovohrad: KDPU im V. Vynnychenka 14. 214-224. [in Ukrainian].
27. Kozachok, Y.V. (2004) .Ukrainska ideia z vuzkoï stezhky na shyrokou dorohu.(Khudozhnia i naukovo-publitsystychna tvorchist M. I. Kostomarov)[The Ukrainian Idea: From a Narrow Path to a Broad Road (The Artistic and Scientific-Journalistic Work of M.I. Kostomarov).] Kyiv, 352 p. [in Ukrainian].

28. M. Kostomarov v Peterburzkii hromadi 1860 r.(1925)[M. Kostomarov in the St. Petersburg community in 1860]. Ukraina : naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva, Kyiv, 3. 66-68. [in Ukrainian].
29. Kostomarov M.I. Naukovo-publitsystychni i polemichni pysannia M.I. Kostomarova. (1928) [Scientific, journalistic, and polemical writings of M.I. Kostomarov] K.D.V.U., 315 p. [in Ukrainian].
30. Kostomarov M.I. (1994) Slovianska mifolohiia. [Slavic Mythology]. Kyiv: «Lybid», 384 p. [in Ukrainian].
31. Kostomarov M. (2005) Vikhy zhyttia i diialnosti. [Kostomarov: Milestones in Life and Work] Kyiv: Vyshecha Shkola, 543 p. [in Ukrainian].
32. Materialy i zamitky do istorii zhyttia i slova v Ukraini. (1895) [Materials and Notes on the History of Life and Language in Ukraine]Zhyttie i slovo. Visnyk literatury, istorii, folkloru .Lviv,3.336-339. [in Ukrainian].
33. Paliienko M. (1998) Stara hromada u supilnomu ta naukovomu zhytti Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [The Old Community in the Social and Scientific Life of Ukraine (Second Half of the 1 XIX th Century – Early XX th Century)]. Kyivska starovyna. 2. 49-84. [in Ukrainian].
34. Pinchuk Yu.A. (1995) M. I. Kostomarov i yoho istoriografichna kontseptsiiia [M.I. Kostomarov and his historiographical concept]. Istorychna spadshchyna u svitli suchasnykh doslidzhen :Velychko, Markovych, Markevych, Kostomarov, Yavorskyi K. NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. 94-107 [in Ukrainian].
35. .Savchenko F. (1930). Zaborona ukraïninstva 1876 r. Do istoriyi hromads'kykh rukhiv v Ukrayini 1860–1870-kh rr. [The Prohibition of Ukrainianism in 1876. On the History of Social Movements in Ukraine in the 1860s and 1870s.] Kyiv.: Derzhavne vydavnytstvo Ukrayiny. 414 p. [in Ukrainian].
36. Sarbey V.G.(1994) Rozvytok ukraïnskoi natsionalnoi svidomosti. [Development of Ukrainian National Consciousness] Narysy z istorii Ukraïnskoho natsionalnoho rukhu]. Kyiv, 31-37. [in Ukrainian].
37. Svitlenko S. (1998). Ukraïns'ki hromady druhoyi polovyny XIX-pochatok XX st.(osoblyvosti ideolohiyi ta diyal'nosti)[Ukrainian communities in the second half of the XIX th century and early XX th century (features of ideology and activity)]. Kyivska starovyna,2, 9-28. [in Ukrainian].
38. Shabliovskiy E.M.(1967) M. I. Kostomarov, yoho zhyttia i diialnist. [Kostomarov, his life and work.]. Kostomarov M. I. Tvory. Kyiv, 1. 5-33. [in Ukrainian].
39. Ship N.A.(1994) Ukraïnskyi natsionalno-kulturnyi rukh v umovakh antyukraïnskoi polityky tsaryzmu [The Ukrainian national and cultural movement under the anti-Ukrainian policies of tsarism]. Narysy z istorii Ukraïnskoho natsionalnoho rukhu. K., 75-85 [in Ukrainian].
40. Yaremchuk, V.(2008) Obrazy istorii Ukraïnskoi istoriografii v istorychnii nauksi Ukrainy seredyny 1950-kh – pochatku 1970-kh rokiv [Images of Ukrainian historiography in Ukrainian historical science in the mid-1950s to early 1970s]. Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini. 18. 59-88. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 06.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

